

הרב זאב דיקשטיין
מחבר ומו"ל גליון "על הדף" על דף היומי

בענין סמיכות המסכתות וסדרן, ואם יש קפידא ללמוד ולהדפיס על הסדר

א. ראיתי בקובץ "אור ישראל" גליון ח' עמוד פ"ב מאמרו של הרב יעקב חיים סופר מח"ס ברית יעקב [ועוד ספרים] שמביא מספר "שארית ישראל" [להרה"ק מווילעדניק זצ"ל, עמ' קצב] פרשת יתרו שכתב טעם למה מסודר מסכת סוכה קודם מסכת ראש השנה, ומעורר בעל המאמר הנ"ל מהא דבתלמוד בבלי וירושלמי הסדר להיפך, דמסכת ראש השנה הוי קודם מסכת יומא וסוכה. ואח"כ חיפש בכמה ספרי האחרונים שכתבו חידושים על מסכתות הש"ס ומצא בהם כמה אופני סדר של המסכתות, וכתב דלא קשה דברי השארית ישראל דסדר שלו מתאים עם סידור המסכתות שהביא הרמב"ם בהקדמת פירוש המשניות וכן באגרת רב שרירא גאון מבואר דמסכת סוכה נשנית קודם למסכת ר"ה, והמחבר הנ"ל נשאר בצ"ע על הענין למה בגמרות שלנו הסדר משונה מסדר שהביא הרמב"ם ורב שרירא גאון, וכתב דכל הענין צריך ליבון ובירור בפרט שיש נפ"מ בזה לענין "סתם ואח"כ מחלוקת" דאין הלכה כסתם, ומחלוקת ואח"כ סתם דהלכה כסתם, ומסיים בזה"ל "לא ראיתי מי שעומד ע"ז ואחזיק טובה לכל מי שיאיר עוד בענין זה", ע"כ תוכן המאמר.

הנני מחזיק טובה לבעל המאמר שעל ידו נתעוררתי לברר ענין זה, ונתעוררתי עוד הפעם לאחרונה בשעה שלומדי "דף היומי" סיימו מסכת תענית (בחדש שבט תשס"ז) וראיתי אז בשו"ת חת"ס ח"ז ריש סימן ל"ד שדרש בענין סיום מסכת תענית שיש לחברו למסכת יומא שאחריה וכו' ע"ש. הנה נקט החת"ס לדבר פשוט דמסכת יומא בא אחרי מסכת תענית, ולא הביא מקור לזה אף שהוא נגד הסדר שהביא הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות שלו, ומילתא דא ודאי אומר דרשני.

האם יש סדר למשנה

ב. בדרך הקדמה ראיתי נכון לבאר כמה נקודות:

- ראשית כל, מהיכתי תיתי בכלל שיש סדר למסכתות הש"ס, אולי שנה רבי כל מסכתא ומסכתא בפנ"ע בלי חשבון של קידם ואיחור, וכן כתב באגרת רב שרירא גאון דרבי לא סידר מסכתות חדא קודם חברתא ומאן דרוצה להקדים ולאחר הרשות בידו.¹

1. ע' ריש אגרת רב שרירא גאון (נדפס לראשונה בסוף "ספר יוחסין" לרבי אברהם זכות, ועכשיו נדפס מחדש בספר בפנ"ע, ויש בו כמה נוסחאות) שנשאל לו רבנן מקירוואן על סידור המסכתות ועל טעם שהקדים יומא לשקלים וסוכה לביצה, וביצה לר"ה, וע"ש (בדף לג, ובדפוס חדש "מכון נוה אשר" עמוד כ"א, סעיף לא-לג, ובדפוס "וגשל" הוא בפרק א' עמוד 61) שהשיב להם דאנן אתנונן שקלים ואח"כ יומא, ובהמשך הדברים שם נותן טעם למה נהגו ללמוד יומא אחר שקלים ואח"כ סוכה ביצה ור"ה, ומשמע בדבריו דלא דן אלא בענין מנהג סדר לימוד המסכתות בימיו אבל ס"ל

- **שנית**, אפילו את"ל שרבי סידר המסכתות על איזה סדר, צריך לבאר אם היה לו טעם ונימוק לכל אחד ואחד למה בא אחר המסכתא שלפניה, כגון למה בא מסכת פסחים דוקא אחר מסכת עירובין, ולא אחר מסכתא אחרת.
- **שלישית**, אפילו את"ל שרבי סידרן על הסדר ע"פ טעם וחשבון, צריך לעיין האם יש נפק"מ בזה לענין דינא או לענין קביעת סדר הלימוד.

ג. ואשיב על ראשון ראשון: הנה בשבת דף לא. דרש ריש לקיש רמז לששה סדרי משנה מהפסוק (ישעי' לג, ו) והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת וגו', אמונת זה סדר זרעים, עתיך זה סדר מועד, וכו', מבואר מזה דאין כל מסכתות הש"ס מעורבין יחד בחדא מחתא אלא מחולקין ומסודרין בששה סדרים. ועוד מבואר בריש מסכת נזיר שכל מסכתא הושם בסדר הראוי ומתאים לו, שהקשה שם הגמ' (דף ב.) למה מסכת נזיר מסודר בסדר נשים (דיותר מתאים להיות בסדר קדשים דעוסק בעניני קרבנות, ע"ש מה שתירץ הגמ'). [וע"ע בריש מסכת תענית (וברש"י שם) שהקשה הגמ' למה לא נשנית מסכת תענית בסדר זרעים סמוך למסכת ברכות (כיון דאזיל התנא אמאי דתני בברכות) ולמה תני ליה בסדר מועד]

והנה כיון דסמכינן הששה סדרים אקרא ודאי מסתברא דרבי קבע סדר להששה סדרים, זאת אומרת דסדר זרעים מוקדם לסדר מועד ומועד קודם לנשים וכו', דכך סידרן הפסוק "אמונת (זרעים) עיתך (מועד) וכו".²

ודע שיש עוד רמז לסדר הנכון של ששה סדרי משנה בהקדמת תיקוני זוהר ה-א, שכתב שם דתיבות "זמן נקט" הוי סימן לששה סדרי משנה (זרעים, מ'ועד נ'שים וכו'). וראיתי בשם האברבנאל לבאר דסימן "זמן נקט" מרמז דהמשנה "נעוץ במצוה של זמן" משום דיסוד תורה של פה מיוסד על מצות קידוש החודש שנמסר הכח לבית דין לקדש החודש ולקבוע המועדות, והחודש מקודש על פיהם אפי' שגגו או טעו (ע' ראש השנה דף כה.).³

וע' באגרת רב שרירא גאון הנ"ל שמבואר מתוך שאלת רבנן דקיראון דנקטו דהששה סדרים ודאי מסודר כהוגן על הסדר [ולא שאלו אלא על טעם סידור המסכתות, ובתשובת רב שרירא גאון לא השיג עליהם בזה], ויש לבאר שיטתם דס"ל דהששה סדרים ודאי נשנו על הסדר משום דאסמכינן להו אקרא מדברי קבלה.

דרבי יהודה הנשיא לא סידר מסכתות חדא קודם חברתא ומאן דרוצה להקדים ולאחר הרשות בידו (כן הבנתי דבריו לפי נוסח ישן).

2. (ע' הקדמת פיהמ"ש להרמב"ם שנותן טעם לסדר של הששה סדרים). וכן ע' תוס' ישנים ריש מסכת יבמות דנקט לדבר פשוט דסדר מועד מוקדם לסדר נשים דכן סידרן הכתוב "עיתך" ואח"כ "חוסן", וע' במאירי בהקדמה לברכות שמצודד אף לענין הו' סדרים דאולי סדרן רבי על דרך מקרה, ולכאוי' צ"ל דס"ל להמאירי דאינו מוכח דהתורה הקפיד על הסדר דאולי כולם שווין והטעם שאחד קודם לחברו בקרא אינו אלא משום דאי"א לכותבן כולם בב"א, וע' ברכות דף מא. דילפינן מ"ארץ חטה שעורה וגו'", דכל המוקדם בקרא מוקם לברכה, וע' צ"ח שם וכן הטורי אבן חגיגה דף יב: שהקשו מנין שבשביל חשיבותם הקדימם אולי כולם שווין ועל דרך מקרה נקט סדר זו (ותירצו דכן מדויק בקרא שם שכ' ארץ ב' פעמים), וע"ע בספר משמר הלוי עמ"ס ברכות סימן מ"ב מה שהביא בנדון זה בשם הגרי"ז (שאמר בלע"ז "ביי תורה איז ניט דא קיין מוז", ע"ש שמבאר כוונתו באריכות).

3. דברי האברבנל ראיתי מובא בקונטרס "זמן נקט" סימן ז' להרה"ג ר' דוד קאהן שליט"א רב דביה"מ גבול יעבץ בברוקלין, וכדאי לציין עוד ביאור ששמעתי מבן המחבר הלזו ידידי הגאון הר"ר אליהו ב"ר דוד קאהן שליט"א דסימן "זמן נקט" מרמז דלא הותר לרבי יהודה הנשיא לכתוב המשנה אלא משום "עת לעשות לה" הפרו תורתך" שלא תשתכח תורה מישראל, וסימן זו מרמז דרבי ערך וכתב המשנה משום ד"נקט הזמן" והעת המסוגל והמוכרח לכך.

ד. הנה מלבד הסדר של הששה סדרים, יש להוכיח שהיה מקובל בידי האמוראים סדר קבוע למסכתות הש"ס. ע' ריש מסכת תענית דף ב. וברש"י שם דמבואר דמסכת תענית נשנית אחר מסכת ראש השנה (לאו דוקא מיד אחריו, אבל עכ"פ לא קדים ליה), וכן ע' תוס' חגיגה דף יז. ד"ה ב"ש שהוכיחו דמסכת חגיגה נשנית אחר ביצה (ולא קדים ליה). ובכמה מקומות הגמ' הקשה על טעם שנשנית מסכתא זו אחר מסכתא שלפניה, ע' סוטה דף ב. "מכדי תנא מנזיר קא סליק" ופירש"י שם "כך סדר המשנה נזיר אחר סוטה", וכן ע' שבועות דף ב: "מכדי תנא ממכות סליק", מבואר מקושיית הגמ' שהיה מקובל בידם סדר המסכתות, ולא עוד אלא שהוכיחו התוס' ריש בבא מציעא מגמרות אלו שיש טעם בכל מסכתא למה נשנית אחר שלפניה, שאם היה הסדר על דרך מקרה בלי טעם ונימוק אין מקום לקושיית הגמ' "מכדי תנא מנזיר קא סליק", ודו"ק. וע' ברמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות שלו שכותב טעם לסדר המסכתות למה כל אחד נשנית אחר שלפניה, ע"ש, והיינו כדברי תוס'.

וזוה קשה טובא על דברי הרב שרירא גאון שהבאנו לעיל, דמצדד דלא קבע רבי סדר למשנה, וע"ש בדברי רב שרירא גאון בסוף דבריו שעומד על קושיא זו, ותירוצו לא נתבאר כל הצורך (ואולי איזה תיבות חסר מן הספר).⁴ ולענ"ד נראה דכוונת רב שרירא גאון לומר דאף דבדרך כלל לא קבע רבי סדר ואין אנו יודעים באיזה סדר למד המסכתות מ"מ בשני כיתי מסכתות אלו (נזיר וסוטה, מכות ושבועות) היה קבלה ביד המקשן בגמ' שלמדם רבי ע"פ סדר זו (נזיר קודם סוטה, ומכות קודם שבועות) ומקשה על טעם סדר זו, אבל בשאר מסכתות יתכן דלא קבע רבי בהם סדר כלל (אף דנראה דוחק גדול לומר כן, כך נראה לפי מקצת נוסחאות ישנות).

ה. הנה ע' בהקדמת בית הבחירה להמאירי שכתב בענין סדר המסכתות של רבי יהודה הנשיא המקובל ביד הרמב"ם – אם שסידר [רבי] על דרך מקרה, אם שהיה לו טעם... על הדרך שהזכיר הרב מורה צדק (היינו הרמב"ם), אם לסיבה אחרת וכו', עכ"ל, משמע בדבריו דאף דידיענן שיש סדר למשנה מ"מ מספקא ליה אם יש טעם לסדר זו, או דילמא הסדר המסכתות שקבע רבי היה על דרך מקרה.

וצ"ע בדברי המאירי כנ"ל, דמבואר בריש סוטה ושבועות שיש טעם לסדר המסכתות כדהוכיחו התוספות. ויש ליישב דעת המאירי ע"פ מש"כ בשיטה מקובצת ריש מס' בבא מציעא בשם הרשב"ץ (ר' שמעון בר צדק) שחולק על תוס' שם וכתב דבאמת אין צריך לתת טעם בכל מסכתא אחר נשנית אחר שלפניה, כמו שאין צריך טעם למה שנה רבי פרק המפקיד דוקא אחר פרק אלו מציאות, דכך דרך התנא אחר שהשלים ענין אחד

4. ע' בספר "מרגליות הים" על מסכת סנהדרין להר"ר ראובן מרגליות, ריש דף ב. שהביא קושיא זו שהקשה רב שרירא גאון על עצמו, וכתב - הנה חסרה תשובת הגאון על זה, ויתכן שדעתו כי מסכתות אשר לא פורש בתלמוד טעם סדורה הרשות לאקדומי ולאחורי, עכ"ל, וזהו על דרך שכתבתי אלא דמדברי מרגליות הים משמע דבאמת רבי סידר המסכתות (ואנו יודעין הסדר) ומ"מ רשות ביד אדם ללמוד שלא על הסדר (חוץ ממקום שפי' הגמ' הטעם), ונראה יותר מדויק בדברי רב שרירא גאון דר"ל דמותר לאקדומי ולאחורי משום דמעולם לא קבע בהם רבי סדר כלל (חוץ מהשני כיתי מסכתות שהגמ' הביא בהם סדר). אמנם עדיין צ"ע מהא דמשמע בריש מס' תענית דתענית נשנית אחר ראש השנה (וע"ש ברש"י).

פותח בדינים אחרים אף דלא שייכי למאי דסליק מיניה,⁵ והא דמקשה הגמ' ריש סוטה ושבועות על טעם הסדר היינו משום דהתם לא שייכי כלל להדדי דמה ענין שבועות אצל מכות וסוטה אצל נזיר, עכתו"ד, וע"ע שם בש"מ בשם הרדב"ז שכתב "דלא פריך הש"ס אלא היכי דמיחזי דהוה שלא כסדרן".

וכן י"ל בדעת המאירי דמסתפק אולי אינן נכונים דברי התוס' והרמב"ם במה שנקטו שיש טעם לסדר המסכתות, דאולי אין צריכין לתת טעם חיובי לכל מסכתא למה נשנית דוקא אחר המסכת שלפניה, דודאי היה שייך שפיר לרבי לשנותן בסדר אחרת, ולא מקשינן על טעם הסדר אלא במקום שיש קושיא על הסדר כמוש"כ הרשב"ץ, [כגון במקום שהמסכתא לא שייכי כלל למסכתא שלפניה והיה נראה יותר נכון לשנות מסכתא אחרת במקומה].

סיכום השיטות בענין סדר המשנה

(א) לכו"ע רבי חילק וסידר המסכתות בששה סדרים, ומסתברא שקבע רבי הששה סדרים על הסדר (זרעים ואח"כ מועד וכו'), וכן משמע מתוך דברי השואל באגרת דרב שרירא גאון, וגם מסתברא שקבע סדר לפרקי המסכתא, כלומר, שסידר פרק א' קודם לפרק ב' (ולהלן אבאר נקודה זו יותר).

(ב) שיטת תוס' והרמב"ם דרבי קבע כל המסכתות ע"פ סדר וגם יש טעם ונימוק להסדר.

(ג) הרשב"ץ בש"מ ריש ב"מ (וכן צידד המאירי) דאולי הסדר שקבע רבי היה על דרך מקרה ואין צריך לתת טעם לבאר הסדר אלא במקום שיש קושיא על הסדר ונראה כאילו הוא היפך השכל.

(ד) רב שרירא גאון כתב שלא סידר רבינו הקדוש את המסכתות על הסדר (והביא שם הסדר לימוד המסכתות שהיה נהוג בזמנו, וכתב דמאן דרוצה להקדים ולאחר הרשות בידו), והבאנו לעיל דרב שרירא גאון מודה שיש סדר לנזיר וסוטה, וגם למכות ושבועות (וגם יש טעם לסידרן) כדמוכח בגמ'.

הנפקא מינא בסדר המשנה

ו. ועכשיו עלינו לבאר סדר זה מה זה עושה, ומאי נפקא לן מינא אם יש סדר למשנה אם לאו:

הנה כל מקום שיש מחלוקת בחד משנה והלכה סתומה במשנה אחרת צריכין לקבוע איזה משנה קדומה לחבירתא, דאם הסתם קודם מיקרי "סתם ואח"כ מחלוקת" והלכה כסתם, ואם המחלוקת קודם הוי "מחלוקת ואח"כ סתם" ואין הלכה כסתם.

5. כדאי לציין דמבואר בדברי התוס' להיפך, דנקט לדבר יותר פשוט שיש טעם לסדר של הפרקים שכתב דא"ל כולה נויקין חדא מסכתא ודאי צריכין לתת טעם למה תנינן פרק השותפין מיד אחר בבא מציעא (ע' תוס' ריש בבא בתרא ובמהר"ם ש"ף שם) כיון שהן בחדא מסכתא, אלא אף הם ב' מסכתות מ"מ צריך טעם...ע"ש. וגם המאירי בעצמו (בסוף הפתיחה קודם מסכת ברכות) כתב שיש טעם וסיבה לסדר של כל פרק ופרק בש"ס למה נשנית אחר חברתא, ומבאר שם טעם לסדר הפרקים שבמסכות ברכות, ואח"כ כתב דעלה בדעתו להרחיב הביאור ולבאר טעם הסדר שבכל פרקי התלמוד בכל מסכתות הש"ס "אלא שנחלצתי מזה להיות בו אריכות רב במיעוט תועלת" (ותפלתנו ותקותינו שבעוה"י מאמר זה שלנו יהיה מיעוט אריכות והרבה תועלת).

אולם אין לומר דזהו הנפ"מ בסידור המסכתות (כלומר, דצריכין לברר בכה"ג אם הוא מחלוקת ואח"כ סתם או להיפך) שהרי קיי"ל בב"ק דף קב. לענין נידון זה – "אין סדר למשנה" בתרי מסכתות, דהיינו אם המחלוקת נשנית במסכתא אחת והסתם משנה במסכתא שלאחריה אין קובעין ההלכה כסתם משנה, ולא מיקרי מחלוקת ואח"כ סתם אא"כ שני המשניות שנויין במסכתא אחת, אבל אם נשנית בב' מסכתות אין אנו יודעים איזה מהם קודם ואיזה מאוחר משום דאין אנו יודעים סדרן של המסכתות – וביאור התוס' שם וכן בתוס' ריש ב"מ דאף שרבי קבע סדר לכל המסכתות בשעה שחיברן (וגם יש טעם לסידורן) מתחילה בשעת לימודו עם תלמידיו רבי למד בסדר אחרת (לפי מה שליבם חפץ), ודין מחלוקת ואח"כ סתם תלוי בסדר שלמד רבי מתחילה (ואין אנו יודעין סדר זו), ע"כ דברי התוס' - הנה מבואר להדיא דסדר המסכתות שקבע רבי אינו נוגע לענין מחלוקת ואח"כ סתם.

וגם אין לומר שיש חיוב ללמוד משניות וגמרא דוקא על הסדר שקבע רבי ואסור לאדם להפך הסדר, שהרי תוס' כתבו דרבי יהודה הנשיא בעצמו לא למד עם תלמידיו ע"פ סדר זו והפך סדר המסכתות לפי רצון התלמידים.⁶ וכן ע' במאירי בהקדמה למס' ברכות שהביא סדר הלימוד שהורגלו בימי הגאונים (ששינו הסדר שקבלו מרבינו הקדוש) וכתב עליו "הוא הסידור אשר בידינו היום ע"פ קבלתנו וע"פ הספרים המדויקים", וע"ש במאירי שכתב טעם לסדר זה – וע' מאירי ריש מס' חלה שכ' על עצמו ששינה סדר לימוד של הגאונים בכמה מקומות, כגון מסכת חלה (דאינו בסדר לימוד הגאונים כלל) הנהיג ללמוד עם תלמידיו באמצע מסכת פסחים, דהיינו בין פסח ראשון לפסח שני' כדי להרגיל התלמידים במשנתה ולא ישליכוהו אחרי גום", וע"ע ריש מס' תמיד שכ' המאירי "אני הרגלתי לכלול מסכת תמיד ומדות בסדר מועד אחר מסכת שקלים (כיון שראה שיש בידעת ענינים במסכתות אלו צורך גדול למקצת המסכתות שבסדר מועד).

מבואר דבימי הגאונים לא למדו ע"פ הסדר שקבע רבי, והמאירי בא אח"כ ושינה סדר הגאונים, והטעם בזה לכאן י"ל דכמו דרבי עצמו שינה סדר המסכתות ולמד עם התלמידים מה שליבם חפץ ה"ה דמותר לנו לשנות הסדר אף בגלל סיבות אחרות. וע"ע בבבא מציעא דף צז. וברש"י שם ד"ה אתון שיש זכות לרב לשנות המסכתא ולהתחיל מסכתא אחרת "כדי שלא תשתכח ממנו".

ולכאן י"ל דאף דמותר לשנות הסדר במקום שיש טעם ותועלת בזה כמו שהוכחנו, אולי יש ענין שלא לשנות הסדר בלי טעם הגון. ונראה דתלוי בשיטות שהבאנו לעיל, דלדעת הרמב"ם ותוס' דס"ל שיש טעם בקביעת סדר המסכתות לכאן אין לשנות הסדר

6. ע' תוס' ריש בבא בתרא וכן בב"ק דף קב. שכתב דפעמים שונה רבי שלא על הסדר, ולא כתבו התוס' שם משום דלמד רבי מה שתלמידים חפצים, ואולי יש לדייק שמותר לשנות הסדר בלי שום טעם (וסדר שקבע רבי אינו שייך לסדר הלימוד בכלל), ומאידך גיסא ע' תוס' ריש דף ב: בשבועות שכתב - רבי לא שנה לתלמידיו על הסדר אבל אחר ששנאן, סדרן על מכוונן, עכ"ל, ולפי"ז יש מקום לומר דהטעם שרבי למד שלא על הסדר היה משום דעייין לא קבע הסדר עד אחר שגמר לימודו עם תלמידיו, ואולי אחר שקבע הסדר אין לאדם לשנות משום רצון התלמידים בלבד, והנלענ"ד כתבתי דכדי שלא להרבות מחלוקת בישראל מסתברא לומר דדברי תורה ענינים במקום אחד ועשירים במקום אחר ואין כאן פלוגתא בין התוס'.

7. בימי הגאונים הנהיגו לחלוק מסכת פסחים לשנים, מסכת "פסח ראשון" מפרק ראשון עד סוף פרק ד' וצירפו לזה גם פרק ערבי פסחים, ומסכת "פסח שני" מפרק ה' עד סוף פרק ט'.

בלי טעם הגון, משא"כ לפי דעת הרשב"ץ (וכן צידד המאירי) דהסדר הוא על דרך מקרה בלי טעם חיובי (בלבד שלא יהא הסדר נגד השכל), מסתברא דמותר לשנות הסדר אף בגלל טעם קלוש, ואולי אף בלי שום טעם כלל.⁸

ז. הנה אף את"ל דאין צריכים ללמוד מסכתות על הסדר שקבע רבי, יש לחקור אם מותר לשנות סדר הפרקים (או הדפים) תוך המסכתא, וכן יש לחקור בענין שינוי סדר של הששה סדרי משנה, דהיינו אם צריך אדם ללמוד סדר זרעים קודם מועד וכו', ולא לדלג מסדר לסדר.

ונראה להוכיח מדברי תוס' ריש ב"מ שאין לאדם לשנות סדר הפרקים באמצע המסכתא ושלא ללמוד פרק ג' קודם פרק ב' שהרי מבואר לכאן דרבי למד כל המסכתא על הסדר עם תלמידיו והקפיד שלא לשנות סדר הפרקים אף במקום שרצו התלמידים, דאם היה משנה רבי סדר הפרקים תוך המסכתא תו לא שייך הדין מחלוקת ואח"כ סתם אפי' בחדא מסכתא כיון דלא ידעינן איזה פרק ואיזה דף למד קודם לחברו (ודין מחלוקת ואח"כ סתם תלוי בסדר שלמד רבי מעיקרא עם תלמידיו כמש"כ תוס'), ודו"ק.⁹

ח. והנה יש להוכיח מדברי הרמב"ם והכס"מ (דלהלן) דאין לדלג מסדר לסדר וצריך ללמוד הששה סדרים כסדרן (אף אם מותר להפך סדר המסכתות תוך הסדר).

ע' רמב"ם פ"ז מהל' בכורות ה"ו דפסק דראש השנה למעשר בהמה באחד בתשרי, וזהו כנגד דעת ת"ק ריש מס' ר"ה דס"ל דר"ה למעשר בהמה באחד באלול, וכתב המאירי ריש מס' ר"ה (עמוד 3) דהרמב"ם לא פסק כדברי הת"ק משום דהמשנה בבכורות דף נז: סתם שלא כהת"ק "והוי מחלוקת ואח"כ סתם" שהלכה כסתם, וכן כתב הלחם משנה שם בפ"ז מהל' בכורות דהוי מחלוקת ואח"כ סתם ולכך פסק הרמב"ם כסתם משנה בבכורות.

ודבריהם צ"ע שהרי קיי"ל אין סדר למשנה בתרי מסכתות ולא אמרינן מחלוקת ואח"כ סתם אלא בחדא במסכתא, ולכאן צ"ל דס"ל להרמב"ם דהא דקיי"ל דאין סדר למשנה זהו דוקא בסדר אחד אבל בתרי סדרים יש סדר למשנה, וכ"כ להדיא הכסף משנה ריש פ"ט מהל' רוצח דבתרי סדרים אמרינן יש סדר למשנה.

8. ואולי אינו מדרכי הנימוס ללמוד ולעשות ענינו שלא על הסדר בלי שום סיבה נולפי הרב שרירא גאון לא קבע רבי סדר כלל (חוץ מדי מסכתות) לא שייך לומר שילמוד אדם על הסדר שקבע רבי, אבל אם קבעו חכמים סדר אחרי זמן המשנה, וכמו שהביא הרב שרירא גאון שבזמנו נהגו ללמוד על איזה סדר, אולי יש ענין שלא לשנות אותו סדר בלי סיבה].

9. לכאן יש להביא ראיה דס"ל להגאונים דמותר לשנות סדר הפרקים (כשיש טעם לזה) מהא דמצינו ששינוי הגאונים הפרקים במסכת פסחים, שהנהיגו לחלוק המסכתא לשנים (כדהבאנו להלן) ונתקו פרק ערבי פסחים מסוף המסכתא ושמו אותו אחר פרק ד' בסוף "פסח ראשון" וי"ל דאולי הגאונים אלו בשיטת רב שרירא גאון ולכאן לדברי הרב שרירא גאון אינו מוכח שיש ענין שלא לדלג היכי שהתלמידים חפצים, שהרי משמע שהבין מה דקאמר הגמ' בב"ק דף קב. "אין סדר למשנה בתרי מסכתות" כפשוטו, דרבי לא קבע סדר למסכתות בכלל, אבל בחד מסכתא קבע סדר לפרקים, וממילא לדבריו לא מצינו אצל רבי ענין של רצון התלמידים (בין חיובי ובין שלילי), ולכן ליכא ראיה שאין לשנות סדר הפרקים היום במקום שתלמידים חפצים ללמוד על סדר אחר, ודו"ק. אגב כדאי להעיר שיש כמה מקומות בשי"ס שיש שינויים בראשונים וקדמונים בענין סדר פרקי המסכתא, כגון במסכת מגילה פרק "הקורא עומד" קודם לפרק "בני העיר" אבל במשניות ובירושלמי וכן בראש"ש הסדר להיפך ופרק "בני העיר" קודם, וכן בסנהדרין נדפס פרק "חלק" בסוף, ואילו במשניות ובירושלמי פרק "הנחנקין" הוי בסוף (וכן יש להוכיח מדברי רש"י במכות דף ב.), וע' "יסוד המשנה ועריכתה" להר"ר מרגליות אות ד' שהביא עוד כמה דוגמאות, ויש להעיר דאפשר לצאת מהיפוך סדר הפרקים מחלוקת לדינא בנוגע ל"מחלוקת ואח"כ סתם".

ושוב מצאתי בתוס' יו"ט ריש פ"ט דסוטה שכתב טעמא רבה לשיטה זו, דאף את"ל דרבי לפעמים שינה סדר המסכתות [אף שיש טעם ונימוק לסדרן] כדי ללמוד עם תלמידיו במקום שלבם חפץ (כמש"כ תוס' בריש ב"מ) מ"מ מעולם לא שינה סדר של הששה סדרים ולא דלג מסדר אחד לחברו, ולא התחיל סדר מועד עד שגמר סדר זרעים, דכיון דנקטינן בסדרייהו באסמכתא דקרא [כדדריש ריש לקיש בשבת לא. מהפסוק (ישעיה לג) "והיה אמונת עתך חוסן ישועות וגו'"] אית לן למימר דכסדר האסמכתא למדם רבינו הקדוש.

לכאן לפי"ז יש מקום גדול לומר שלא לקפוץ מסדר מסדר כמו דרבי הקפיד ללמוד כסדר אסמכתא דקרא.

ודע דתוס' חולקין על הרמב"ם בזה דתוס' ריש פ"ב דע"ז סוף דף כב. נקטו דאף בתרי סדרים אמרינן אין סדר למשנה, וכן מבואר ברא"ש שם,¹⁰ וצ"ל דתוס' ס"ל דשפיר שייך דרבי לא למד הסדרים על הסדר ואם רצו התלמידים ללמוד סדר מועד או נשים קודם לסדר זרעים היה שומעין להם.

היוצא לפי"ז פלוגתא בין הרמב"ם ותוס' אם יש ענין (עכ"פ לכתחילה) שלא לדלג מסדר לסדר בלימוד התלמידים, דלפי הרמב"ם צריך אדם לגמור כל סדר זרעים ומועד קודם שמתחיל ללמוד סדר נשים, ולדעת תוס' ליכא ראייה דדילג מסדר לסדר יותר חמור מדילוג ממסכתא למסכתא באותו סדר.

ויעוין בדברי מאירי בהקדמתו לברכות שכתב שכבר מימי הגאונים הנהיגו ללמוד רק הג' סדרים הנוגעים למעשה, דהיינו מועד נשים ונוזיקין,¹¹ אלא שהוקבעו מסכת ברכות וחולין לתוך סדר מועד (דלמדו ברכות בתחילת סדר מועד וחולין בסופו) והושם מסכת נדה לתוך סדר נשים (בסופו) – וצ"ב מהו הכוונה שהוקבעו מסכתות אלו לתוך סדר מועד ונשים, לכאן היה להמאירי לומר דחוץ מלימוד ג' הסדרים נהגו ללמוד גם מסכתות אלו מסדרים אחרים, ומשמע כנ"ל שיש ענין לגמור כל הסדר ולא לדלג באמצע הסדר לסדר אחר, וממילא היו צריכין הגאונים לתקן ולנתק מסכת ברכות מסדר זרעים, וגם מס' חולין מסדר קדשים, ולהשימם לתוך סדר מועד כדי שילמדו עכשיו מסכתות אלו ע"פ סדר החדש (דאל"כ היו חייבין לגמור כל סדר זרעים אחר שמסיים ברכות), ודו"ק.

ויש להביא סמך למה שביארנו (בדברי המאירי) מסדר המסכתות הנמצא בכתב יד ישן, דיעוין בהקדמת ספר "דקדוקי סופרים" שכתב שם המחבר שהשתמש בכתב יד ישן יחיד בעולם שיש בו ש"ס כולו בכרך אחד,¹² וסדר המסכתות באותו ש"ס כך:

10. ע' כפות תמרים סוכה דף לו: מדויק מדברי תוס' שם בסוכה דס"ל כהכסף משנה דבתרי סדרים יש סדר (וע"ש בכפות תמרים עוד מראי מקומות בנידון זה).

11. ע' בב"מ דף קיד. "ארבעה לא מצינא" וע"ש ברש"י דמבאר דגם סדר קדשים נכלל בכלל הסדרים הנוהגות בזה"ז משום דדרשינן בסוף מנחות דף קי. דתלמידי חכמים העוסקין בהלכות עבודה מעלה עליו הכתוב כאילו מקריבין בבית המקדש, (וע' בפתחת החפץ החיים לספרו "ליקוטי הלכות" ובהג"ה שם), וע"ע בברכות דף כ. ותענית סוף דף כד. דבימי רב יהודה לא היו לומדים אלא סדר נויקין בלבד.

12. אותו השי"ס מחזיק תק"ע דפים והוא נמצא בעקד הספרים בעיר מנכין במדינת אשכנז (Munich, Germany) שנכתב בשנת מאה ושלש (בתחילת אלף השש).

● שבת עירובין פסח א' (היינו פרק א-ד וגם פרק ערבי פסחים) פסח שני, חגיגה ר"ה סוכה יומא ביצה שקלים מגילה תענית מו"ק וברכות, ואח"כ – יבמות כתובות קדושין גיטין נדרים נזיר סוטה נדה, הנה ממה שהושם מסכת ברכות בסוף סדר מועד מדויק כמש"כ המאירי – דמסכת ברכות נעתק ממקומו (ע"פ תקנת הגאונים) והשימו אותו בסדר מועד (אלא דבזמן המאירי היה מסכת ברכות בריש סדר מועד, ובזמן אותו כתב יד (שנת ק"ג לאלף הששי) נהגו ללמוד מס' ברכות בסוף סדר מועד, ודו"ק).

באמת אף לדעת התוס' דס"ל אין סדר למשנה אף בתרי סדרים, וס"ל דמותר להפוך הסדרים וללמוד סדר מועד או נשים קודם לסדר זרעים, יתכן לומר דמודה תוס' שאין לדלג באמצע הסדר לסדר אחרת, אלא צריך אדם לגמור כל הסדר כולה קודם שמתחיל סדר אחרת, דלכאו' יש לפרש דעת תוס' דאע"ג דענין ששה סדרים אסמכוה אקרא בישעיה (והיה אמונת עיתך וגו') ס"ל לתוס' דליכא להוכיח מסדר הקרא דזהו הסדר הנכון דאולי כולם שווין אלא שא"א לקרא לפורטן בב"א (ע' לעיל בהערה 2 מש"כ בשם המאירי והצל"ח ושייך לכאן),¹³ אבל מ"מ שפיר ילפינן מהפסוק שהמשניות כולן חלוקין לששה סדרים וכל מסכתא הושם בסדר הראוי לה ואין לערבב הסדרים, דכל סדר וסדר הוי ענין בפנ"ע, ודו"ק.

סיכום בענין לימוד על הסדר

(א) הוכחנו שיש כמה שיטות דס"ל דאין לשנות סדר של הששה סדרים, ואף את"ל שמותר ללמוד סדר מועד או נשים קודם לסדר זרעים מ"מ יש סברא לומר שאין לדלג לסדר אחרת באמצע הסדר.

(ב) הוכחנו מדברי תוס' ריש ב"מ דאין לדלג מפרק לפרק תוך המסכתא אף במקום שהתלמידים חפצים.

(ג) מותר לשנות סדר המסכתות כשיש סיבה לכך, ואולי אף בסיבה קלוש.

(ד) בדברי המאירי מבואר שהגאונים שינו סדר הלימוד והנהיגו ללמוד בסדר חדש (מפני איזה טעם שהיה להם), וגם הבאנו (לקמן) שבאריכות הזמן הנהיגו הגאונים ורבנן וראשי ישיבות סדרים שונים בכל אתר ואתר, וא"כ ודאי מותרין (ואולי מחויבין) היו בני אותן המקומות ללמוד ע"פ אותן סדרים שהנהיג להם חכמי הדור. ומסתמא יש כח גם לחכמי דורנו לתקן סדר לימוד חדש שלא כקבלת הרמב"ם אם יש להם טעם וסיבה.

(ה) יש לחקור אם יש לאדם כח בזה"ז להחליט לעצמו ללמוד ע"פ הסדר שהנהיג הגאונים, או ע"פ סדר שמצא בכתב יד נושן כיון שאין לנו קבלה על זה ורבני דורנו לא תיקנו ללמוד באותו סדר.

¹³ ועוד טעם שאין להוכיח הסדר מדרשה זו דבאמת יש עוד רמזים להששה סדרים, דיעוין בייסוד המשנה ועריכתה" להר"ר מרגליות אות ג' שהביא מדרש (שוחר טוב) תהילים יט-יד, (וכן בבמדבר רבה יג-ט) שדרש מפסוק "תורת ה' תמימה" זה סדר נשים, "עדות ה' נאמנה" זה סדר זרעים, פקודי ה' ישרים משמחי לב זה סדר מועד, ואח"כ קדשים, וטהרות וסדר נזיקין בסוף, וא"כ תו לית לנו ראייה על סדר הנכון של הששה סדרים. ומציין שם גם לבעל הטורים עה"ת פרשת כי תבא (דברים כו-ז) שהביא רמז אחר לששה סדרים (והוי ע"פ סדר אחר לגמרי), וע' בפתיחה למשניות לבעל תוס' יו"ט שהביא בשם "כף נחת" (בהקדמה) דתנא דסדר נזיקין בסוף הששה סדרים, וע' שו"ת נוב"ת יו"ד סימן ע"ט שרצה להוכיח מתוס' רפ"ב דע"ז שכן היה הסדר לפני בעלי התוס' דסדר נזיקין היה בסוף הששה סדרים.

ו) יש להעיר דאולי לא שייך ענין לימוד על הסדר אלא במי שדעתו ללמוד כל הש"ס או הרבה מסכתות זה אחר זה, אבל מי שאין דעתו ללמוד אלא כמה דפים או כמה פרקים במסכתות שונות, ותו לא, יתכן דאין מקום לחייבו ללמוד על הסדר דלא שייך גביה ענין של סדר בכלל כיון שאינו לומד דבר שלם.

מהו הסדר שקבעו רבינו הקדוש והגאונים

ט. הרמב"ם בהקדמתו הביא סדר מסכתות הש"ס ונותן טעם לבאר הסדר, וכתב התוס' יו"ט בפתיחה לפירושו על משניות בענין סדר הרמב"ם "כי נראה שכן קבלם", וע' בהקדמת המאירי דנקט דסדר של הרמב"ם זהו הסדר שקבע רבינו הקדוש. וסדר המסכתות בסדר מועד הוא:

- שבת, עירובין, פסחים, שקלים, יומא, סוכה, ביצה, ר"ה, תענית, מגילה, מוע"ק, חגיגה. והתוס' יו"ט סידור המשניות ע"פ הרמב"ם אלא שחולק על הרמב"ם לענין מסכת סוטה וגיטין, דלדעת הרמב"ם גיטין קודם לסוטה, והתוס' יו"ט (בהקדמה למס' סוטה) מהפך הסדר ע"פ הגמ' ריש סוטה דמשמ' דסוטה בא מיד אחר נזיר (וע' מאירי ריש מסכת סוטה שמיישב קצת דעת הרמב"ם, והתוס' יו"ט לא ניחא ליה בזה).

והנה בדפוסי משניות שבימינו (שבדקתי), המסכתות מסודרים ע"פ סדר של התוס' יו"ט, ומעונין לציין דבספר "העין יעקב" על אגדות הש"ס נקט המחבר סדר הרמב"ם (דהיינו מסכת יומא, סוכה, ביצה, ר"ה וכו', ובסדר נשים מסכת גיטין קודם למסכת סוטה). וברור שבדורות שלפנינו כשהיו לומדים ספר עין יעקב ברבים לפני ההמון עם, ודאי היה לומדים הספר כסדרן, והיינו על אותו הסדר שקבע הרמב"ם, ומסתמא גם החברא ש"ס שבאותו זמן למדו על סדר זו.

הנה מצאנו כמה מיני סדרים אחרים שהנהיגו ללמוד בימי הגאונים וראשונים:

המאירי הביא בהקדמה למסכת ברכות שהגאונים הנהיגו ללמוד על סדר אחרת (ונותן טעם לסדר החדש) וזהו הסדר של הגאונים:

- ברכות, תענית, מגילה, חגיגה, ביצה, מו"ק, ר"ה, יומא, סוכה, פסחים, שקלים, שבת. וכבר הבאתי לעיל דבכתב יד ישן (שנת ק"ג) סדר המסכתות בסדר מועד כך:
- שבת, עירובין, פסח א' (היינו פרק א-ד וגם פרק ערבי פסחים) פסח שני, חגיגה, ר"ה, סוכה, יומא, ביצה, שקלים, מגילה, תענית, מו"ק, וברכות, ובכתב יד אחר בבריטש מוזעאום בלונדין שכולל שם רק מקצת מסכתות הש"ס, וזהו סדרן:
- ר"ה, חגיגה, ביצה, מגילה, סוכה, מו"ק, תענית.

וע' באגרת רב שרירא גאון דגאונים קירואן נהגו להקדים מסכת יומא לשקלים, ושאלו לרב שרירא גאון על טעם הדבר [ורב שרירא גאון השיב להם דבמקומו נהגו ללמוד שקלים קודם יומא].

ומצאתי בירושלמי הוצאת "ים התלמוד" בדפוס ובהוצאת "אחים שולזינגר" שיצא לאור בשנת תש"ט, שהוא כרך אחד עם כל הירושלמי (בלי פירושים, רק פירוש קצר בצידו) שהוא ע"פ דפוס וניציאה משנת רפ"ב וגם הוא ע"פ הוצאת קארטאשין שנת תרכ"ו (וגם נדפס בעיר קראקא בשנת שס"ט) ושם סדר המסכתות כך:

- פסחים, יומא, שקלים, סוכה, ר"ה, ביצה... וכו', וזהו כמו שנהגו במדינת "קירואן" ללמוד יומא קודם שקלים. ולעיל הבאנו הסדר בש"ס כתב יד ישן משנת ק"ג (הנמצא בבית הספרים במדינת אשכנז בעיר מנכין):
- שבת עירובין פסח ראשון, פסח שני, חגיגה, ר"ה, סוכה, יומא, ביצה, שקלים, מגילה, תענית, מו"ק וברכות.

בפשטות לא פליגי כל אלו על הסדר שהביא הרמב"ם בקבלה מרבינו הקדוש, אלא בדורות הגאונים שינו הסדר והנהיגו מפני איזה טעם וסיבה ללמוד ע"פ סדרים אחרים כמו שכתב המאירי, וי"ל דבכל מקום הדפיסו הש"ס ע"פ הסדר שנהגו ללמוד בדורם ובמקומם.

הבאנו לעיל בהפתיחה מילתא דתמיה שמצאנו בשו"ת חת"ס ח"ז ריש סימן ל"ד שנקט לדבר פשוט דמסכת יומא בא אחרי מסכת תענית, ולא הביא מקור לזה אף שהוא שלא כסדר הרמב"ם ורש"ג ותוס' יו"ט והמאירי, ואף לא שמענו סדר זו בלתי היום. ובהכרח צ"ל דזה היה סדר הלימוד במקומו של החת"ס, ואין כוונתו אלא לתת טעם ונימוק להסדר לימוד הנהוג בעירו ובישיבתו – כמו שהמאירי טרח למצוא טעם לסדר המסכתות הנהוג בזמנו.

הנה לפום רהיטא היה נראה דלפי דעת תוס' והרמב"ם (שהבאנו לעיל באות ד') דס"ל דרבי קבע סדרו ע"פ טעם ונימוק ולא בדרך מקרה בעלמא, לא מסתברא שיבא אחריו הגאונים וראשונים ויתחכמו עליו ויסדרו סדר חדש ע"פ נימוק חדש הנראה להם, אע"ג דכו"ע מודו דמותר לשנות הסדר משום חפץ התלמידים או כדי שלא תשתכח ממנו איזה מסכתא וכדומה, מסתברא דאין זה אלא בדרך אקראי (כגון שרצו התלמידים באותו שנה ללמוד מסכת פסחים לפני החג) ולא באופן קבוע, ממילא היה נראה לומר דאותן המחזשים סדר חדש אזלו בשיטת הרשב"ץ ודעימי' (לעיל באות ה') דס"ל דסדר של רבי לא היה ע"פ טעם אלא על דרך מקרה (או כשיטת רב שרירא גאון דס"ל דלא קבע רבי סדר כלל) ולכך שפיר שייך שיבואו הגאונים אחריו ויסדרו סדר חדש ע"פ טעמים הנראה להם.

אולם יש לעורר לפי"ז למה קבע הרמב"ם סדר חדש ביד החזקה שלו ולמה ראה לנכון לשנות הסדר שקבע רבי ע"פ טעם. זאת אומרת, כיון שהיה לרבי טעם למה קבע מסכת פסחים אחר עירובין ואח"כ שקלים ויומא וכו' (כדמבאר הרמב"ם בעצמו בהקדמת פיהמ"ש) צע"ק למה שינה הרמב"ם הסדר בספר זמנים שלו וקבע הסדר כך:

- שבת, עירובין, יומא (שביתת עשור), ביצה (שביתת יו"ט), פסחים (חמץ ומצה), ר"ה (שופר), סוכה, שקלים, ר"ה (קידוש החודש), תענית, מגילה (וחנוכה). ובאתי רק לעורר. ויש לעורר עוד דלכאו' יש להוכיח דבזמן הראשונים היה חלוקי דיעות בענין עיקר סדר המשנה של רבינו הקדוש, דיעוין בדברי הרב ר' יעקב מאורלייני"ש בתוס' מו"ק ריש דף כח: וכן בדברי תוס' ישנים ריש מסכת יבמות דנקטו דמסכת אחרונה בסדר מועד הוא מועד קטן (ולא חגיגה כמש"כ הרמב"ם), שכתבו שם הטעם דסדר נשים מתחיל במסכת יבמות (ולא קדושין או כתובות) משום דסומכין פורענות דמו"ק אצל פורענות דט"ו נשים דיבמות, ע"ש, ועדיין צ"ע.

בענין סדר מסכתות הנמצאים בגמרות ומשניות בידינו

י. לכאור' אין להקשות או לדייק כלום מסדר סמיכת המסכתות בגמרות שנמצא תחת ידינו היום, שהרי מעשה הדפסה וכריכת המסכתות תלוי באומן המדפיס, וכל זמן שלא הביאו מקור נאמן לסדר כריכת המסכתות ואין להם מורה הוראה שחתם שמו על מעשיהם¹⁴ ליכא שום הוכחה או חזקה שסידרו וכרכו מסכתות הש"ס ע"פ קבלה נאמנה מדורות הקדמונים.¹⁵

וכדאי להעיר שיש חילוקים בין ש"ס לש"ס ואין כל ההוצאות התלמוד דומות זו לזו, מצאתי בש"ס המפוארת ומהודרת הוצאת "מאורות" שכרכו מסכתות סנהדרין ושבועות (בכרך ט"ו), ובכרך שני (כרך ט"ז) כרכו מסכתות ע"ז והוריות ואח"כ מכות, והוה להיפך ממה שמבואר בריש מסכת שבועות סוף דף ב: דמסכת מכות קודם לשבועות ("מכדי תנא ממכות סליק"), וכן מצאתי בש"ס הוצאת "פריעדמאן" וגם בהוצאת "פרדס" ו"עטרת" כרכו מכות ושבועות שלא על הסדר.¹⁶ וגם מצאתי דפוס ירושלמי הוצאת מ.פ. פרעס שכרכו מועד ב' בזה הסדר: יומא, שקלים, ר"ה, סוכה, ביצה...וכו'.

יא. פשוט וברור מהנ"ל דהמדפיסים כרכו המסכתות ע"פ סדר שהיה נוח ומתאים להם בשביל שיפור ההדפסה והכריכה, או משום סיבה אחרת על פי טעם הכמוס עמהם, למשל, לפעמים אירע איזה דיחוי בשעת הדפסת מסכתא הקדומה ולכך הקדים מסכתא המאוחרת.

וכך מבואר להדיא ב"אחרית דבר" בסוף ש"ס ווילנא אחרי מסכת נדה, שכתב שם המדפיסים [האחים ואלמנת רא"ם] שמתחילה החליטו להדפיס מסכתות הש"ס ע"פ סדר שסדרן הרמב"ם, ולא רצו להקדים המאוחר להמוקדם, אבל לא עלתה בידם, והיו מוכרחים להקדים המאוחר והדפיסו מסכת סנהדרין אחר מסכת שבת בשביל שחסר להם איזה כתבי ידות נחוצות, ע"ש, מוכח דלא היה מקובל אצלם סדר אחר בלתי הסדר שהביא הרמב"ם, והם שינו הסדר בגלל אונס.

ודע עוד דבדפוסים הישנים של הש"ס, אף אם נעשו תחת השגחת תלמיד חכם ובקי מ"מ שייך שמעיקרא הדפיסו כל מסכת ומסכת בכרך בפני"ע ורק אחר כמה שנים החליט המדפיס לכרוך כמה מסכתות ביחד לפי מה שהיה נוח לו (וגם שייך שכרכו אותו ע"פ סדר שהיה נהוג ללמוד במקומו).

14. אע"ג דש"ס הנדפס בעיר "סלאוויטא" אצל הרה"ק ר' משה שפירא בשנת תקס"א-תקס"ה היה בהסכמת הרה"ק בעל "קדושת לוי" מברדיטשעב, ובשנת תקס"ו נדפס בהסכמת הרה"ק הגר"ז מלאדי הבעל התניא, ליכא הוכחה דסדר כריכת המסכתות היה ע"פ הוראת צדיקים אלו, דמתחילה יצא לאור כל מסכתא ומסכתא בפני"ע, וע' בהקדמה לספר "דקדוקי סופרים".

15. כדאי להעיר לדאבונינו דלפעמים נתערב ידי זרים ובני נכר במעשה הדפסת התלמוד בימי קדם, בשנת ר"פ יצא לאור תלמוד בבלי בעיר ויניציאה ע"י המדפיס הנוצרי דניאל בן קרניאל בומביריגי מאנרשה, ובשנת ש"ו י"ל ש"ס ע"י נוצרי המדפיס "מארקו אנטוניו יושטיניאן" ובעיר ווין בשנת תקט"ו הדפיסו ש"ס תחת יד הנוצרי "יאסוף האראשאנקיא", וכן בעיר ברלין בשנת תרכ"ב הודפס ש"ס תחת יד המומר "זיטטנפעלד" [ואף שהוגהו ע"י ישראל בקי ותלמיד חכם מ"מ] אותו מומר שיבש כמה דברים בש"ס כגון במס' שבת דף לא. דקאמר הגמ' דלעתיד לבא שואלים את האדם "ציפת לישועה" ואותו מומר הסיר אות ה' מסוף תיבת "ישועה" כדי לרמוז על משיח שקר שלהם ר"ל.

16. בש"ס קטן "פרדס" ו"עטרת" כרכו בכרך אחד מסכתות בבא בתרא ושבועות ואח"כ מכות בסוף, ולא עוד אלא שכרכו בכרך אחד גיטין וקדושין ואח"כ סוטה, אף שמבואר בריש סוטה דסוטה בא אחר נזיר, וגם עשו שינוים אחרים שלא מצאנו בשסים אחרים, שכרכו ביחד מס' ע"ז והוריות ואח"כ סנהדרין, וכן כרכו מסכת זבחים עם מסכת תמורה, ובכרך שני כרכו מסכת מנחות וערכין.

ולפי הנ"ל גם אין להקשות ולהביא ראיות מסדר המסכתות הנמצאים בספרי האחרונים על הש"ס שהרי ספרים אלו נעשו ונכרכו ע"פ דעת המדפיס, ויתכן שמתחילה הדפיס המחבר כל מסכתא בפ"ע ורק אח"כ החליט המדפיס לכוון כמה מסכתות ביחד בכרך אחד,¹⁷ וגם יתכן לומר שבכוונה כרכו החידושים כסדר הש"ס הנמצא עכשיו תחת ידינו כדי להקל על המעיין הרגיל בסדר זה, (וגם שייך שאיזה מחברים היו נוהגים ללמוד ע"פ סדר אחר, כמו שהבאנו לעיל משמעות שו"ת חת"ס) וק"ל.

יב. ודע, דאף דדפוסי הש"ס בימינו אינן בדיקדוק כמו שביררנו, סדר המסכתות במשניות רובם ככולם מדויקים היטב, והן ע"פ סדר שקבע התוספות יו"ט בהקדמתו לכל מסכתא ומסכתא (שהוא בעיקר ע"פ הרמב"ם) כנ"ל.

ולפי זה מובן היטב למה קבע הגר"מ שפירא וחבריו סדר לימוד "דף היומי" ע"פ סדר המסכתות הנמצא במשניות ולא ע"פ סדר המסכתות הנמצא בגמרא, משום דסדר המשניות נעשה בדיוקנות על פי התוס' יו"ט. וממילא מובן דליכא שום קושיא על דברי שארית ישראל דנקט כדבר פשוט דמסכת סוכה קודם מסכת ראש השנה וטרח למצוא טעם לזה, משום דזהו סדר הנכון המקובל בידינו מימות רבינו הקדוש, ולית דין צריך בשש.

פירות הנושרים: לכאורה יש לעורר ולזרז מדפיסי זמנינו (שכל אחד בא לחדש ולתקן ולהדר על דפוסים שלפניהם) שיחזרו עטרה ליושנה, ולא יכרכו מסכת ר"ה יומא וסוכה בכרך אחד, אלא ידפיסו הגמרות ע"פ סדר הרמב"ם והתוס' יו"ט (כמו שמדפיסים המשניות) – אם לא שיביאו מקור וראיה לסדר אחר. ואף שהבאנו לעיל מהמאירי דבימי הגאונים נהגו ללמוד "ראש השנה יומא וסוכה" כסדרן בשנה, מ"מ קשה לסמוך ע"ז כיון דסדר של הגאונים משונה לגמרי לענין שאר מסכתות הש"ס, ע"ש, נלמשל: אחרי מסכת סוכה נהגו הגאונים ללמוד מסכת פסחים ושקלים ואח"כ מסכת שבת, וזו לא שמענו היום] ולכאורה אין לומר שסדר הש"ס הנהוג בימינו בדפוס יש לו תוקף של "מנהג" דנהגו כן לכמה שנים, שהרי לא ידוע לנו שום קהילה או ישיבה בזה"ז שנוהגים ללמוד דוקא ע"פ סדר זו (והמהג תלוי בסדר הלימוד ולא בסדר ההדפסה), וכבר הבאנו לעיל דלומדי "דף היומי" לומדים ע"פ סדר הרמב"ם (עם שינוי של התוס' יו"ט), וגם לומדי עין יעקב לומדים ע"פ סדר הרמב"ם. [ועדיין צריך דרישה בזה דלא בדקתי בכל העולם כולו ובכל הספרים].

ואסיים בדברי תוס' יו"ט שכתב בענין סדר המסכתות, בפתיחה למשניות: ראינו כל מדפיס בירר לו איש לפי מהללו לסדרן כאשר ראה... אע"ג דלענין הלימוד רשאי להקדם או לאחר (לפי רצון התלמידים או כדי שלא תשתכח וכדומה) אבל לענין לסדרן נראה דלא קאמר, על כן ראיתי דרך הישר שאבור לי ללכת בעקבי הרמב"ם כאשר סידרו בהקדמתו (מלבד סוטה וגיטין) כי נראה שכן קבלם, וכו', ע"ש. ומי לנו גדול מבעל תוס' יו"ט.

17. הנה בעל המאמר הנ"ל מציין דברי המאירי בהקדמתו לברכות שהביא סידור המסכתות של הרמב"ם, וגם הביא סידור אחר שנהגו הגאונים סדר חדש בסדר לימוד המסכתות, והמאירי טרח למצוא טעם ונימוק לבאר סדר המסכתות, ובדקתי בכמה דפוסי המאירי ומצאתי בכל אחד מהם סדר משונה לגמרי מאופני הסידור שהביא המאירי בעצמו.